

УДК 159.922.27

Ю. В. Серьогін

**МОЛОДЬ І ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОСТІ НА СУЧАСНОМУ
ЕТАПІ ТА У ТВОРАХ КЛАСИКІВ 60-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ**

В статтє анализируются результаты изучения взглядов представителей классической педагогики 60-х годов XIX века по проблеме формирования духовности личности в контексте их значимости для решения современных образовательных задач.

The article analyses the results of the study of views of representatives of the classical pedagogy of the nineteen sixties on the problem of forming personal spirituality. The views are investigated in the context of their significance for the solution of current educational tasks.

Вихід із сучасної культурної та духовної кризи в нашому суспільстві потребує активізації зусиль, спрямованих на розвиток духовності, виховання поваги до історичної спадщини, укорінення в суспільній свідомості і поведінці загальнолюдських, моральних цінностей, виховання життєвої компетентності кожної особистості, її впевненості у своєму майбутньому. Відомий філософ ХХ ст. І. Ільїн зазначав, що людство творить свою культуру неправильним шляхом, з якого вилучені серце, совість і віра. Культура, яка створюється у такий спосіб, є хворою, і те, що ми опинилися нині у кризовій ситуації, є наслідком цієї «безсердечної культури».

Сучасній людині погрожують деградація особистості як індивідуальності, нестримний і не завжди виправданий потяг до успіху в умовах ринкової конкуренції, розчинення індивідуальності у масовому. У цих умовах головною для особистості постає потреба визначити свою «міру життя», навчитися розуміти смисл реального, ставитися до нього з позиції особистих можливостей і цілей, виробляти особистісні критерії буття.

Освіта є тією галуззю соціокультурної життєдіяльності, де відбувається становлення духовно зрілої, моральної, вільної особистості, яка здатна відповідати і за себе, і за долю людства та культури, захищати загальнолюдські цінності, творити цілісний гуманний світ за «мірою життя» людського.

У 60-х роках ХІХ ст. класична педагогічна думка переживала небачене раніше піднесення, а тому проблему єдності освіти й моральності вважала за найпріоритетнішу, і в теоретичному обґрунтуванні досягла певних результатів, які стали фундаментом для

подальшого розвитку педагогічної науки. У межах нашого дослідження, в якому розглядається проблема виховання духовної особистості засобами освіти в історії педагогічної теорії і практики, аналіз надбань означеного періоду є його наступним етапом.

Представник суспільно-педагогічного руху 60-х років XIX ст., відомий український філософ і педагог П. Юркевич у своїй антропології виходив із християнського вчення про серце як осередок духовного життя людини, духовно-моральне джерело діяльності. Призначення людини полягає в реалізації себе як творіння Божого.

Серце як духовне джерело становить основу уявлень, почуттів, учинків людини, які набувають особистісного характеру і є засобом віддзеркалення не стільки загальнолюдської духовної сутності, скільки окремої живої, реальної людини. Серце виступає центром морального життя людини, воно є початковим пунктом усього доброго і злого у словах, думках і вчинках людей.

Духовні акти розгортаються в контексті їх емоційного забарвлення, вольового напруження, єдності свідомого й інтуїтивного, природного потягу до добра.

Для визначення змісту освіти, його впливу на особистість певне значення мають такі рекомендації П. Юркевича: «Якщо світло знання має стати теплотою й життєвістю духу, воно мусить проникати до серця, де б він могло увійти в цілісний настрій душі, ...якщо істина падає нам на серце, вона стає нашим скарбом та рушійним двигуном нашого духовного життя» [5, С. 64–65]. За допомогою серця, уважає П. Юркевич, ми спроможні досягнути такі речі, які за допомогою тільки розуму майже неможливо пояснити.

Зіставлення наукових даних і християнського вчення дає змогу філософу зробити висновок, що не всі прояви людського духу (особливо індивідуального) через складність їхньої природи може обґрунтувати сучасна наука про душу (мова йде про її тогочасний стан), користуючись визнаними загальними законами розвитку матеріального світу.

Найважливішим для вирішення освітньо-виховних проблем сьогодні є, на наш погляд, обґрунтування П. Юркевичем значення серця для власне людської діяльності, моральної і взагалі духовної, що в сучасному розумінні набула більш широкої інтерпретації та змістовності, ніж зведення її до суто релігійного виховання. Він писав, що богоподібна природа людини зробила наш дух здатним «не до простого фізичного або тваринного зростання та укріплення сил, а до вільного подвигу правди й любові та до торжества над тваринними потягами чутливості й самолюбства — у цьому полягає остання

умова моральної свободи людини» [5, С. 74]. П. Юркевич вважає, що дух є дещо більшим, аніж свідомість, пізнавальна діяльність — це реальна субстанція, в якій міститься набагато більше, ніж у свідомості.

П. Юркевич підкреслював, що не треба ототожнювати духовну діяльність із розумовою, як це робили представники філософії просвітництва, бо інакше не можна буде з'ясувати свободу волі людини, моральну цінність і значення людського вчинку; збагнути духовне життя людини як вираз неповторності й індивідуальності особистості. З іншого боку, неприйнятною є й інша крайність, до якої вдається містицизм, який взагалі заперечує роль розуму в духовному житті людини.

Великого значення у філософії серця надавалось поняттю морального закону та вченню про моральний обов'язок і відповідальність. П. Юркевич робить кілька важливих зауважень, посилаючись на Євангеліє від Матвія, що демонструють складну діалектику між моральним розумом, потребами та поведінкою (сердечною любов'ю): «...Для живої, а не тільки уявної моральності потрібен світильник та елей. У міру того, як у серце людини потрапляє елей любові, світильник гасне: моральні початки й ідеї темнішають і нарешті щезають із свідомості. Це відношення між світильником та елеєм — між головою і серцем — саме звичайнісіньке явище в моральній історії людства» [5, С. 80].

П. Юркевич зауважує, що серце людини існує для добра від самого народження, але воно може охолонути, загасити всі свої кращі волелюбні нахили. Ось чому і сьогодні є актуальним питання практичного вирішення цієї проблеми, щоб не роз'єднувати органічну тріаду «розумного — доброго — вічного», а взаємозбагачувати її та поповнювати. Виховний ідеал, за П. Юркевичем, — людина сердечна, а отже, духовна і любляча: «Людина, як син Божий, обдарована у своєму внутрішньому естві духом, в якому криється невичерпне багатство істини, добра й досконалості... Тільки дух людини з його прагненням до істини, добра й Богоподоби є мета...» [5, С. 106].

Видатний учений і просвітитель М. І. Пирогов також заповідав усіма можливими засобами, і словом, і діями, виховувати так, щоб кожен вихованець був людиною.

М. І. Пирогов уважав, що в живій природі тільки людям притаманне духовне життя; тільки людина здатна творити, оволодівати словом, малювати, прогнозувати майбутнє; тільки людина створила науку, мистецтво, релігію, виявляючи творчу силу, ту іскру Божу, яка становить серцевину людської природи.

Гуманістична ідея виховання людини з моральною свободою думки і переконаннями, здатної до самопізнання і самопожертви, співчуття й натхнення, найповніше та найяскравіше віддзеркалена у статті «Питання життя». За словами К. Д. Ушинського, М. І. Пирогов першим подивився на справу виховання з філософської точки зору й побачив у ньому не питання шкільної дисципліни, дидактики або фізичного виховання, а найглибше питання людського духу.

Стаття М. І. Пирогова «Питання життя» настільки наповнена смыслом і значенням, таким глибоким, що в роздумах видатного вченого можна знайти і витoki ідеї духовного життя, виховання не просто гуманної людини, а людини духовної в широкому розумінні слова. Хоча б тому, що М. І. Пирогов підняв «вічні питання» людства: у чому мета нашого життя, у чому наше призначення, до чого ми тягнемось, що повинні шукати в житті? Але, як зазначав М. І. Пирогов, у виховний процес, яким би він не був науково-виаженим, узгодженим із християнською етикою та потребами особистості, владно втручаються суспільні протиріччя. Особливо тяжкі наслідки і втрати чекають на людство тоді, коли суспільством підтримується зовсім інша мораль та ідеологія, яка не збігається з настановами виховання.

Спостереження сьогоденного життя переконує нас в тому, що ми опинилися на тому ж самому бездоріжжі, про причини якого так пристрасно попереджав М. І. Пирогов. Тож, виховання людини духовної — не стільки педагогічна проблема, скільки соціальна, загальнолюдська, державна. Педагог добре знав, про що говорив: «Закони добре впорядкованого суспільства, вселяючи в нас довіру до правосуддя і прозорливості правителів, могли б усунути й останній потяг до зла» [1, С. 32]. Значні сподівання у спробах вирішити означену проблему М. І. Пирогов покладав на виховання — шлях важкий, довгий, але неминучий.

Треба зазначити, що стаття була написана у той час, коли відомий хірург ще не займався шкільною справою. Він змусив читача піднятися високо над сірою буденною дійсністю, відкривши світ вищого життя духу, боротьби без ворожнечі з самим собою у бажанні досягти гармонії особистого і суспільного, матеріального і духовного. М. І. Пирогов наполягав на гуманістичній реорганізації всієї освіти водночас у двох напрямках (і знизу, і зверху). Думки М. І. Пирогова залишаються актуальними і для нашого часу, підтверджуючи, що ми обрали правильний шлях, оскільки «гуманізм виводить думки з тісного кола реальності на широке поле, знімає кайдани, що накладаються короткозорою дійсністю,

і знайомить людину з найкращою частиною природи — з внутрішньою людиною» [2, С. 132].

Не зміг залишитися осторонь обговорення проблеми одухотворення виховання та освіти і К. Д. Ушинський. «Тільки той, хто збереже в собі здатність у будь-яку хвилину встати лицем до лиця зі своєю власною душею, тільки той, хто не торгується з самим собою й готовий завжди, у всій цілісності своєї душі, спромогтися на те чи інше без задніх думок, без скритих почуттів, без оманливих фраз, — тільки той здатен йти дорогою самовдосконалення й вести нею інших. Як самовиховання людини, так і виховання дитини... ґрунтується на цій єдності, повної прозорості й беззавітної щирої душі», — доводив К. Д. Ушинський [4, С. 166]. М. І. Пирогов, і К. Д. Ушинський уважали виховання щиросердя та цілісності людської душі найважливішим завданням. Формування цих якостей досягається вірою, натхненням, моральною свободою думки, вправами у самопізнанні.

Сутність людського духу становлять: переконання у високому й святому, які повинні вкорінюватися в душу дитини і які є запорукою її свободи.

На той час склалася цікава тенденція: суспільна думка Західної Європи середини XIX століття, вітчизняні філософи й педагоги прагнули до одного і того самого, до ідеалу людини й людського життя в особі Христа. Високе і святе (внутрішня суть переконань, моральний критеріум) є зрозумілим для всього християнського світу. У духовному світі природно зливаються «національна душа» і «загальнолюдський дух». Справжню людину творить виховання, через виховання вона виявляє найкращі риси своєї національності. Але всі ідеали людини, ідеали виховання, наскільки б у них не виявлявся по-різному національний тип, повинні мати вихідну точку — добро, істину і правду — загальнолюдські якості.

Якою ж тоді повинна бути загальнолюдська освіта? Пошук провідної ідеї освіти, на думку К. Д. Ушинського, залишався поки відкритим, але дуже важливим з методологічного боку, бо всі подальші роздуми стосовно форм і засобів виховання стануть просто марними і безплідними. Від освітньо-виховного ідеалу видатні педагоги цього часу доходили до загальної філософсько-педагогічної проблеми щодо провідної ідеї загальнолюдського виховання. З цього приводу і М. І. Пирогов, і К. Д. Ушинський висловились досить конкретно: загальнолюдська освіта у своїй основі і коренях повинна бути гуманітарною: «Нам здається, що під ім'ям гуманної освіти потрібно розуміти взагалі розвиток духу людського... людину можна

розвинути гуманно... набагато краще релігією, мовою народною, географією, історією, вивченням природи й новими літературами» [4, С. 186]. Рідна мова — це найправильніший шлях до самопізнання, розкриття багатства власної душі, духу народу, животворної сили самотворення. Релігія спрямовує людський дух до вічності, до того, що є до кінця незбагненим. Наука є поживою для розуму і духу. К. Д. Ушинський зауважує, що в гуманному впливові навчання треба відрізнити вплив самої науки від впливу власне навчального процесу. Гуманізація науки й педагогічного процесу й у наш час є актуальною, хоча й дискусійною проблемою для науковців і освітян. Через усі праці К. Д. Ушинського проходить думка про те, що виховання й освіта повинні будуватися на християнській моралі. Релігія, з одного боку, а наука, з іншого, у найвищому своєму значенні, можуть відкрити на землі поживок для безсмертного духу людини. Школа, яка не готує своїх вихованців для духовного життя, не виконує своїх функцій. У «Програмі педагогічного курсу жіночих навчальних закладів» К. Д. Ушинський пропонує завершувати викладання курсу розглядом психічних основ релігійного почуття в людині, подає й оцінку релігії як чинника, що творить людську душу. У матеріалах до третього тому «Педагогічної антропології» представлено план подальших міркувань навколо психічних явищ найвищої якості; дар слова, почуття художнє, почуття моральне, почуття релігійне. В обґрунтуванні моральних почуттів категорія совісті займає провідне місце за своєю значущістю. Усі ці психічні явища К. Д. Ушинський відносив до духовних.

Досить часто сьогодні ми говоримо про «дефіцит духовності». Буденне життя і буденна свідомість не можуть чітко визначитися стосовно сутності духовності. Діапазон міркувань достатньо широкий: від творчого ставлення до своєї справи і до виховання благородних почуттів.

Перший і найважливіший урок ще одного представника суспільно-педагогічного руху, мислителя і письменника зі світовим ім'ям Л. М. Толстого виявляється в тому, що він подає точну відповідь: духовне життя людини починається тоді, коли вона ставить собі головне питання: для чого я живу, усвідомлює своє призначення і починає працювати над собою. Думки Л. М. Толстого, результати філософських і педагогічних пошуків викладено в численному його літературно-педагогічному доробку.

Розуміння сенсу й мети життя, простих, ясних шляхів прямування до ідеалу як доміанти самосвідомості особистості значною мірою впливає на організацію педагогічного процесу, формування

особистісного ставлення до життя. Вирішення цих проблем стало відповіддю Л. М. Толстого на нову соціально-культурну ситуацію, що склалася у 60–70-ті роки XIX століття. У педагогічній діяльності Л. М. Толстого були реалізовані ідеї класичної філософії, звернені до первинних якостей людської сутності, — свободи, активності, моральності. Головне питання, на яке Л. М. Толстой невинно шукав відповідь усе своє життя — чи може людина жити без віри, яким чином вона може реалізувати свою специфічну сутність і в чому саме та сутність полягає? Духовні пошуки видатного гуманіста ініціювали активне розроблення філософсько-педагогічного вчення як доктрини про норми морального життя, умови особистісного зростання, етапи морального розвитку, механізм оволодіння різноманітністю буття. Його вчення — своєрідна духовна терапія, яка зміцнює людину в її духовних пориваннях. У світі сучасних наукових підходів у вченні Л. М. Толстого мали місце ідеї діяльнійшої природи свідомості, розуміння діяльнійших засад живої етики, що визнає абсолютну цінність людини.

У трактаті «Про життя» Л. М. Толстой досліджував проблему духовності як специфічного атрибуту, що вибудовує людину й пояснює її здатність до творчості. Духовність разом із тілесним та психічним становить сутність людини, саме вона підносить її над світом тварин. Якщо метою життя стає духовність, то і органічна, психофізична природа перетворюється на умови життєдіяльності, які і треба використовувати як засіб розвитку таланту. Цю даність природи треба знати й за допомогою особистих зусиль вирішувати головне протиріччя між духом і плоттю. Подолання протиріччя і є гарантом особистісного духовного зростання. Не треба зрікати-ся умов, в яких існує людина, але не треба й робити їх метою всього життя.

За Л. М. Толстим різноманітність життя забезпечується зв'язком між двома площинами: горизонтальною і вертикальною, зустріч яких відбувається в кожен момент життя. Горизонтальна площина символізує життя людини з її потребами в часі та просторі, вертикальна — підносить людину до образу ідеалу, до Бога. Вирішальну роль відіграє не тривалість життя, а його глибина і змістовність. Добрий учинок, зусилля добра — це є спілкування з Богом у цей момент життя, тому діяльність повинна мати божественну суть, бути розумною і доброю.

На думку Л. М. Толстого, перехрестя духовної, смислової вертикалі та горизонталі окремих часових свідомостей — це момент, коли моральні цілі й цінності втілюються у вчинок і виявляють

глибинне «Я». Саме такий момент життя є справжнім, а зустріч плоті й духу виявляє справжнє обличчя людини, долає протиріччя, що призводить або до морального піднесення, або до регресу.

Оволодіння смыслом буття надає особистості почуття впевненості, сили. Л. М. Толстой пов'язував правильний шлях життя людини з визнанням нею відповідальності за свою долю, а тому зі свободою. Свобода і відповідальність — передумови творчості, інтеграції емоційних та інтелектуальних можливостей людини.

Зако́ни життя людина сприймає не тільки розумом, а й почуттями, всією сукупністю духовних сил. Особливу роль тут відіграє совість, як її розуміє Л. М. Толстой, — інтуїтивний, оцінний, емоційний критерій, що здійснює зв'язок з Богом, істиною, наближує людину до вічності. Завдяки совісті людина здатна виявити той єдиний смисл, що присутній у кожній життєвій ситуації та спонукаючий діяти певним чином.

Отже, релігія, в розумінні Л. М. Толстого, пов'язана з пошуками сенсу життя, призначення людини. Кожна людина, повинна ставити перед собою завдання, що треба і можна здійснити — самовдосконалюватись у творенні любові й добра ближньому, а не людству взагалі, тому, хто поруч із тобою і від тебе залежить. Сенс життя — у здійсненні закону любові як єдиної розумної діяльності, що надає почуття задоволеності, щастя, радості, просвітлення, повноти буття. Любов є інструментом набуття смислу, засобом реалізації духовних сил.

Поглиблюючи та збагачуючи наші уявлення про духовне життя людини, Л. М. Толстой водночас подає нам цілком конкретний урок уважніше придивитися до людської моральності, до її витоків і мотивів, власне до всього, від чого ми маємо бути моральними. Відповідь проста і може в декого викликати сумніви, тому що це призначення людини, яке відповідає найглибшим нахилам нашої душі. Етика Толстого підносить людину, дає їй почуття свободи, робить її здатною до морального вчинку, навіть подвигу, до виконання закону розуму, совісті й любові. Виховний вплив Толстого-педагога визначався насамперед величчю особистості письменника, велетенські масштаби якої ми ще дуже слабо усвідомлюємо. У Л. М. Толстого є чого повчитися, особливо це стосується філософських проблем етики, духовних цінностей, професійної майстерності, кредо якої — любов, свобода, творчість, народність.

Отже, вивчення досягнень класичної педагогічної думки 60-х років ХІХ століття допоможуть нам зрозуміти «вектор» сучасної освіти і найбільш плідні шляхи її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пирогов Н. И. Вопросы жизни // Избранные педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1985.
2. Пирогов Н. И. Чего мы желаем? // Избранные педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1985.
3. Толстой Л. Н. Избранные педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1989.
4. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения Н. Пирогова // Избр. пед. соч.: в 2 т. — М.: Педагогика, 1974. — Т. 1.
5. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению Слова Божия // Сакральная педагогика сердца Памфила Юркевича. — Луганск, 2000.

Ключевые слова: духовность, социокультурная деятельность, моральная идея, воспитательный процесс, жизненная цель.

Key words: spirituality, social and cultural activity, moral concept, educational process, life purpose.

УДК 303.064

Г. В. Чайка

НОВИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК: КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ

В статье исследуется феномен компьютерных игр в рамках культурно-исторического подхода. Рассмотрены вопросы притягательности компьютерных игр, а также их мифологическая основа.

The paper studies the phenomenon of computer games in a framework of the cultural-historic approach. Questions of computer game attraction and their mythological base are discussed also.

«Ми зустрічаємо в якості елементів життєвого світу не лише голі явища природи, а й цінності й практичні об'єкти різного роду, міста, вулиці з освітлювальними пристроями, помешкання, меблі, книги, витвори мистецтва тощо. Це стосується не лише конкретних, реальних об'єктів, а й процесів, зв'язків, відношень «частина — ціле» тощо, наприклад, зміни витворів мистецтва і культурних об'єктів (знецінювання витворів з причини їх старіння, моральне спрацювання машин), існування таких комплексів, як літературні твори, що сприймаються не лише як природні речі, а й як розділи однієї книги або як ціле національної літератури у співвіднесеності з автором, читачем, нацією тощо» [3].